

Tialda Hoogeveen

Alstublieft, mevrouw!

Een geschiedenis van de Nederlandse dienstmeisjes

2014

Uitgeverij Thomas Rap

*De kracht van vrouwen
voor Jildau en Sylke*

VOORWOORD

Een uitgestorven beroep

Veel mensen kennen wel iemand – een tante, een grootmoeder, een buurvrouw of een achternicht – die als jong meisje is ‘gaan dienen’. En bijna niemand weet nog precies het fijne ervan. Zo ongeveer verging het mij ook. Dat mijn beide grootmoeders op veertienjarige leeftijd de deur uit gingen om als meisje voor dag en nacht te gaan werken op de boerderij fascineerde me, hoewel ik nauwelijks een detail ervan kende.

Slechts eens in de veertien dagen waren ze een nachtje thuis. Dat moest zwaar zijn geweest voor hen, zo leek het me. Verast was ik dan ook toen ik een van mijn oma’s vroeg hoe ze daarop terugkeek. ‘Ik vond het prachtig! Vrijheid! De wereld in: daar had ik hele verwachtingen van,’ reageerde ze. Dat ze er zo enthousiast op terugkeek, had er vast mee te maken dat ze bij een geliefde tante ging werken. Voor de meeste jonge meisjes moest het toch wel zwaar zijn geweest, veronderstelde ik. Aanvankelijk was ik dan ook niet van plan haar te interviewen. Haar verhaal is niet representatief, zo dacht ik. Maar gaandeweg het schrijven ontdekte ik dat er geen typisch ‘dienstmeisjesverhaal’ bestaat. De leeftijd, verdiensten, motieven en onderlinge verhoudingen: ieder verhaal bleek anders. En er zijn vele verhalen! In het Nederland van voor de Tweede Wereldoorlog gingen honderddui-

zenden meisjes in betrekking. Ze werkten vaak twaalf uur per dag in de welgestelde huishoudens van boeren, advocaten, middenstanders, artsen, burgemeesters en fabrieksdirecteuren. Van sokken stoppen tot koeien melken en van kinderen verzorgen tot matten kloppen. Dikwijls waren de meisjes pas dertien, veertien jaar oud wanneer ze zes dagen per week uit werken gingen, veelal waren ze inwonend bij de werkgever.

Jong, verlaten van huis en haard en niet beschermd door arbeidswetten, waren ze overgelaten aan de goede bedoelingen of grillen van de werkgever. De dienstbodes vonden hun bescherming in de sociale controle, verzuiling, duidelijke omgangsvormen, maatschappelijke verhoudingen en etiquette van die vooroorlogse tijd. Mogelijk had de vrouw des huizes zich verdiept in de voorschriften in *Hoe hoort het eigenlijk*, de handleiding voor goede manieren van Amy Groskamp-ten Have, waarin de auteur onder meer beschrijft hoe de werkgever zich dient te gedragen tegenover de dienstbode.

Dienstmeisjes waren veel meer dan alleen kinderoppas en schoonmaakster. Ze kenden de familiegeheimen, waren vaak vertrouwenspersoon of stiekeme getuige van familiedrama's, en ze kenden het huis veelal beter dan hun werkgevers.

Wrijvingen, kansen, geheimen, ontplooiing, uitbuiting, heimwee of avontuur: hoe anders ieder verhaal is, wil ik laten zien met de zeven portretten opgetekend in dit boek. Een boek dat niet alleen gaat over het leven van zeven voormalige dienstmeisjes, maar ook een beeld geeft van een vervlogen tijd. Een tijd nog niet eens zo heel lang geleden, maar maatschappelijk gezien heel ver weg. Rang en standen

zijn opgeheven, arbeidsvoorwaarden zijn vastgelegd, huishoudelijke apparatuur verlichtte het huishouden en tieners moeten naar school in plaats van uit werken.

Veel vrouwen hebben gewerkt als dienstmeisje. Met liefde, of tegen wil en dank. Daarom is dit ook een episode in onze recente geschiedenis die het verdient vastgelegd te worden door de getuigenissen uit de eerste hand op te tekenen. Nu het nog kan.

Een van de schaarse portretten van een
jonge Mienke van Ool.

I
Meid en knecht tegelijk

Mieneke van Ool-Janssen –
geboren 18 november 1926
*Werkzaam als dienstmeisje van 1940
tot en met 1952*

De aardappelen heeft ze net gepoot en de strijk voor een deur verderop gaat ze zo doen, want de buurvrouw heeft er zelf zo'n hekel aan. Energiek en opgewekt ontvangt Mieneke van Ool me in haar hoekhuis, waar ze nog geheel zelfstandig woont. Een huis met achter een lapje grond voor de moestuin en een grote kippenren. Nog altijd houdt ze van hard werken, zegt ze, iets wat ze gedaan heeft sinds haar kindertijd. Zeker, officieel was kinderarbeid aan banden gelegd toen in 1874 het Kinderwetje van Van Houten verbod om kinderen tot twaalf jaar in fabrieken te laten werken. Maar dat verbod gold niet voor kinderen ouder dan twaalf jaar, de leeftijd dat de leerplicht verviel. Ook was de wet niet van toepassing op huiselijke en persoonlijke diensten en op veldarbeid.

In het Burgerlijk Wetboek werd de dienstbode tot

1909 omschreven als huisgenote, met gansch haar persoon verbonden aan haar meester. In de decennia erna lijkt de praktijk weinig veranderd, al zegt deze zinsnede niet per se iets over de onderlinge verhoudingen die in het geval van Mieneke toch familiair waren.

Mieneke werd als jong meisje thuis ingezet voor allereerste karweitjes. Dat was destijds gewoon. Net zoals het gewoon was dat ze in 1940 naar een herenboer kon worden gestuurd om daar 6,5 dag per week te werken à twaalf uur per dag. Met 80 gulden per jaar zou het te confronterend zijn om haar uurloon uit te rekenen. In de hedendaagse context zouden termen als 'lijfeyene', 'slavernij' of 'kinderarbeid' al snel klinken. Maar in een omgeving waarin 'iedereen', arbeidersjongens en -meisjes, bij de boer of in de fabriek ging werken op zijn dertiende, werd dit niet als zodanig beoordeeld. Niet door Mieneke in ieder geval, ook niet met terugwerkende kracht. 'De boer was goed voor me, ik werd gewaardeerd, maar ze buitten me wel uit,' zegt ze daarover.

Dat ook de boerenfamilie zelf het aantal werkuren en de zware werkzaamheden passend vond voor een jonge vrouw, blijkt wel als ze hun eigen dochter vanaf haar twaalfde Mienekes werk laten overnemen. En zo kent iedere tijd zijn eigen gebruiken, gewoontes en regels.

Verhuurd aan de boer voor dag en nacht

Een kleine, gezette vrouw stond in de keuken. Mevrouw Jenniskens, de boerin uit Leunen.

Gisteren, op vrijdag 30 april 1940, was Mieneke voor het laatst naar school geweest. En nu stond die vrouw in hun huis. Mieneke kende haar wel vaag, ze kwam ook uit Swolgen van oorsprong.

‘Jullie Mieneke is van school af. Kan ze niet bij ons wonen en werken?’ vroeg ze.

‘Ja, dat is goed,’ zei moeder. ‘Dat moet ze maar doen, dan is ze uit de kost kwijt.’

Mieneke had niks te zeggen. Ze had het maar te doen. Eén mond minder voeden, dat was welkom in het gezin met zes kinderen.

En zo fietste Mieneke zondag 1 mei, na de hoogmis, met vader in oostelijke richting. Haar bruine haren wapperden naar achteren, alsof die in Swolgen wilden blijven.

‘Probeer niet om terug te komen, want de bezemstok staat achter de deur,’ waren moeders laatste woorden. Niet dat moeder haar ooit echt zou slaan, daar was ze te lief voor. Maar dit was haar manier om Mieneke te behoeden voor heimwee.

Naar huis gaan, het zou niet in Mieneke opkomen. En wat dan? Iedereen ging toch werken bij de boer of in de fabriek als hij twaalf, dertien was? Er was niks anders. Ja, er waren wel jongens die naar de landbouwschool gingen, maar de meeste hadden geen geld om te leren. Haar oudere broers werkten ook al sinds hun twaalfde bij de Boerenoven, de steenfabriek in Tienray.

Het koffertje achter op de fiets woog nauwelijks iets. Twee schorten, de doordeweekse jurk, de doordeweekse onderbroek, de klompen, twee paar sokken, twee paar kousen en een hemdje was alles wat erin zat. De zondagse jurk, zondagse schoenen en zondagse onderbroek had ze aan. On-

danks het weinige gewicht in de koffer moest ze flink trappen om vader bij te kunnen houden. Want hoewel ze klein van stuk was, 1 meter 55, was de kinderfiets nu toch echt te klein. Met korte, ferme trappen kreeg ze het kleine gevaarte vooruit. Ze liet de vertrouwde Donkstraat achter zich en fietste via de Donkerhofsteeg tussen de weilanden en akkers door naar steeds onbekender terrein. Voorbij Tienray, waar ze zes jaar lang de lagere school had bezocht, was Mieneke nog nauwelijks geweest. Het dorpje Castenray bijvoorbeeld, zeven kilometer van haar geboortedorp, had ze nog nooit gezien. Al pratend over koetjes en kalfjes fietste Mieneke naast vader, de omgeving in zich opnemend, ongewis over hoe de komende week eruit zou zien.

Na drie kwartier fietsen kwam de Sint-Catharinakerk van Leunen in beeld. De haan op de toren tuurde naar het oosten. Maar Mieneke en vader sloegen links af, boerderij 'Passer Teng' stond in het gehucht Overbroek, nog voor Leunen.

De lange, rechte boerderij zag er verlaten uit. In de wei naast de stallen liep een groot trekpaard. Al snel kwam mevrouw Jenniskens het erf op lopen. Ze veegde haar handen af aan haar schort en streek haar korte zwarte haren glad, voordat ze Mieneke en vader stevig de hand schudde.

'Maria,' stelde ze zichzelf voor.

Ook de boer kwam aanlopen. 'Teng,' zei hij vriendelijk, terwijl hij Mieneke en vader de hand schudde.

Mieneke werd hartelijk welkom geheten. Het drie maanden oude meisje, Toke, lag binnen lief te slapen in haar wieg. Met zijn vieren dronken ze een kop koffie aan de keukentafel, vader draaide een sjekkie en liep terug naar zijn fiets.

'*Hoi je, en doe goed je best,*' zei hij, voordat hij zijn been

over de fiets slingerde, opstapte en verdween in westelijke richting. Over twee weken zouden ze elkaar wel weer zien.

Toen vader uit beeld verdwenen was, liet de boerin Mieneke het huis zien. Ze liep tussen de houten meubels door voor haar uit naar de opkamer aan de voorkant van het huis. Twee trappetjes op en daar verscheen achter een deur in de muur een kleine kamer. Het bed en de kast pasten er precies in, veel spullen had Mieneke toch niet. Een eigen plekje, dat was al meer dan ze thuis had. Thuis sliep ze op een kamertje met haar oudere zus Truus, ieder in een eigen strobed.

Nog diezelfde middag moest Mieneke haar handen uit de mouwen steken. Samen met de boer, het paard en de wagen ging ze naar het landje waar de koeien stonden. De kar waar ze op zat schudde heen en weer op de ongeplaveide weg. De melkflessen en de emmers stootten lawaaiig tegen elkaar aan.

‘Heb je al eerder koeien gemolken?’ vroeg Teng vriendelijk. Het dialect hier was bijna hetzelfde als in Swolgen, dacht Mieneke opgelucht.

‘Nog nooit,’ antwoordde Mieneke naar waarheid.

‘Dan zal ik het je leren,’ antwoordde Teng.

In de verte zag Mieneke de koeien al, zes bruin-met-witte dieren. Roodbonte koeien, had de boer net verteld.

Met de emmers en de melkkrukjes in de hand liepen ze naar de dieren toe. Ongeïnteresseerd keken de grote bruine ogen even op naar het naderend volk, voordat ze verdergingen met grazen. Wat zijn ze groot, dacht Mieneke geschrokken. De koeien staken inderdaad met hun kop boven Mieneke uit. Steeds langzamer liep ze verder. Alsof ze het naderend onheil, koeien melken, zo kon afwenden.

‘Zo, we beginnen met deze,’ zei Teng opgewekt. ‘Ik laat

het je zien.' Hij bond zijn melkkrukje vast, ging zitten en gebaarde Mieneke hetzelfde te doen. Aarzelend schoof ze het melkkrukje onder haar billen en bond het touw vast om haar buik. Gewapend met een emmer ging ze naast de boer zitten, steunend op de drie poten van het krukje, met het gezicht naar de zijflank van de koe toe. Ze zette de emmer onder de volle uiers. Geduldig deed de boer voor hoe ze moest melken. De duim en wijsvinger stevig om het bovenste deel van een uier, gelijk erna de andere vingers eromheen klemmen en dan zachtjes trekken. Klaterend vielen de eerste straaltjes melk in de nog lege emmer. Het warme lijf van de koe bleef geduldig stilstaan onder haar onervaren vingers. Na twee dagen had ze de slag aardig te pakken en hoefde de boer niet meer naast Mieneke te zitten. De koeien leken ook al minder groot.

Altijd werken

Een zacht klopje aan de deur, gevolgd door de woorden: 'Mieneke, opstaan!'

Elke morgen klopte de boer haar om halfvijf 's ochtends op zijn bescheiden manier wakker. In al die jaren, jaren waarin Mieneke tot de familie ging behoren, opende hij nooit de deur, laat staan dat hij naar binnen ging.

Mieneke, altijd zin om te werken, sprong moeiteloos uit bed, plensde vanuit de waskom wat water over haar gezicht, schoot in de kleren, knoopte een doek om haar lange haren en ging samen met de boer het land op.

Teng Jenniskens, een echte heerboer, had naast veel vee vooral veel land. Daardoor moesten ze soms een flink eind rijden om bij de koeien te komen. Mieneke werd altijd rus-

tig wakker op de wagen die door het paard werd voortgetrokken.

In de winter moesten ze de koeien zoeken op het donkere land. Als het koud was, warmde Mieneke zich op aan het warme, zachte lijf van de dieren. Nadat de koeien alle zes waren gemolken en de emmers melk waren gelegeerd in de melkbussen, reden ze terug naar de boerderij, waar Mieneke de veertig varkens en de kippen voerde. Zes uur, halfzeven – ze hadden nog steeds geen hap gegeten – schoven ze hongerig aan de ontbijttafel voor een paar boterhammen en een kop koffie, waarna ze zeven om uur weer naar het veld gingen om te schoffelen, aardappelen te poten of ze een voor een met een riek te oogsten, of met de hand de maïskolven te plukken.

Pas om twaalf uur kwamen ze weer even binnen om te eten. De boerin kookte zelf, maar in de winter, als het rustig was op het land, leerde ze Mieneke ook koken. Meestal aten ze stampot met spek. Lekker en goed eten, vond Mieneke, die tegen die tijd altijd met stevige trek aan tafel schoof. Haar favoriet was het streekgerecht *nakse kindjes in het gras*: blote billetjes in het gras, ofwel snijbonen met witte bonen. De bonen had ze meestal samen met Maria gedroogd, ingemaakt of gezouten. Net als rode, witte en saivoiekool. Allemaal uit de grote moestuin die Maria onderhield.

Alle zomer- en herfstfruit, appels, peren en perziken, pruimen, aardbeien en kersen moesten worden ingemaakt voor de winter. Samen met de boerin maakte Mieneke er jam, sap en gedroogd fruit van, net zoals ze dat thuis samen met moeder en haar zus Truus had gedaan. Ook de vaardigheid van het zouten van groente had ze daar al in de vingers gegrepen. De witte kolen bijvoorbeeld raspte ze in stapels klei-

ne reepjes die daarna met een flinke portie zout maandenlang in een grote stenen bruine pot werden gedaan om daar langzaam zuurkool te worden. Ook de snijbonen gingen gezouten in een grote pot. 's Avonds moest ze die stinkende bonen verplaatsen naar een zinken emmer, zodat de groente mooi groen bleef.

Eten koken, tweemaal daags koeien melken, de keuken boenen, de moestuin schoffelen, poetsen: dat eerste jaar legden Teng en Maria alles geduldig aan Mieneke uit. Dagelijks vertelden ze haar wat ze moest doen die dag. Tot ze net zo lang meedraaide dat ze volleerd meid en knecht tegelijk was en zelfstandig haar werk kon doen.

Er was wel een tijdje een boerenknecht geweest op de boerderij, maar dat was een luiwammes. Nog steeds waren het Mieneke en de boer die elke ochtend vroeg opstonden om de koeien te melken. Als ze terugkwamen, lag de knecht nog in zijn warme bed. Mieneke voerde de varkens en de kippen dan ook maar, die beesten konden toch geen honger lijden omdat die knecht zo lui was? Het duurde dan ook niet lang voordat de knecht ontslagen werd.

Natuurlijk had hij weleens heimelijk een blik geworpen op de sterke, stralende jonge Mieneke. Maar waarschijnlijk was hij zelfs te lui om aanstalten te maken of zijn handen uit te steken naar haar. Hij had trouwens geheid een tik gekregen van Mieneke, ze moest hem niet.

Prachtig vond ze het, het zware werk. En nooit sribbelde haar lijf tegen, geen rugpijn, geen zere knieën, geen spierpijn, niets van dat al. Zelfs niet als ze de melkbussen met daarin dertig liter melk van de kar tilde en aan de kant van de weg klaarzette voor de melkboer. Er werd niet gevraagd of ze dat kon, ze had het maar te doen.

Iedere dag reed de melkboer van boerderij naar boerderij en laadde de volle melkbussen op zijn kar om naar de melkfabriek in Leunen te brengen. Een dag later bracht hij de melkbussen gevuld met karnemelk terug naar de boerderij. Heerlijk vond Mieneke het, met een lepel snoepte ze eerst snel een paar happen van de verse karnemelk, voordat ze er karnemelkse gortpap met rozijnen van kookte. Een zalig toetje, vond ze. De lege kannen moest ze daarna grondig schuren met warm water en een borstel, om te voorkomen dat de melk zuur werd. Als ze de bussen ondersteboven te drogen had gezet op het houten rek, ging Mieneke verder naar een ander karweitje.

Elk seizoen veranderde het werk op de boerderij. 's Zomers schoor de boer zijn vier witte Texelse schapen. De boerin spon met haar spinnenwiel de wol. Rustig trapte ze urenlang op het pedaal, liet de draden tussen haar vingers glijden, draaide de vettige knoepjes plat tussen haar vingers en maakte zo meters draad om sokken van te breien.

In september, vlak voordat de koeien maandenlang op stal moesten, bracht Mieneke de koeien naar de akkers om ze spurrie te laten eten, een plant die de boer inzaaide nadat de rogge, haver en gerst waren geoogst. Elke koe werd met een lange pin in de grond aan een ketting vastgezet en vrat vervolgens het gebied dat zij kon bereiken kaal. Het was zeker niet de bedoeling dat Mieneke ging liggen luieren in de tijd dat de koeien de bleekgroene plantjes opvrat. Met een mand vol met sokken verschanste ze zich achter een korenmijt om ze daar te stoppen, net zo lang tot de koeien een halfuur, drie kwartier later het stukje land hadden kaalgevreten en verplaatst moesten worden naar het volgende spurrieveldje.

Vanaf oktober gingen de koeien weer op stal. In dit koude

seizoen, als het rustig was op het land, deed Mieneke meer binnenshuis dan in de lente en de zomer. Al waren er ook op de boerderij nog de dagelijkse klussen. Tweemaal daags melken natuurlijk, maar ook koeienstaarten wassen, de dieren dagelijks hooi voeren en tientallen keren op en neer lopen met emmers water van de pomp naar de stal om het vee te drinken te geven. Koeienstront ruimen moest deze maanden ook. Iedere ochtend schepte ze met een riek de grup leeg. Varkenspoep, schapenspoep en koeienvlaaien: schep voor schep kiepte ze leeg op de kruiwagen en reed ze naar de mestvaalt.

Een schande

Elk voorjaar weer genoot Mieneke van het jonge vee. Van de huppelende lammetjes, de hulpeloze roze biggetjes en de kalfjes die aarzelend hun eerste onbeholpen schreden zetten op hun lange poten. Een paar keer per dag gaf ze de gulzige stierkalveren de fles, tot ze zes weken later werden geslacht. Kalfsvlees, heerlijk vond Mieneke dat. Bij vader en moeder thuis aten ze zelden rundvlees, alleen met de kermis. Varkensvlees was wat de pot thuis schafte. Behalve op vrijdag natuurlijk, dan was het hun als katholieken niet toegestaan vlees te eten en aten ze een vers eitje.

Hoe het jonge vee ter wereld kwam, was de eerste jaren in nevelen gehuld. Mieneke, met haar dertien jaar oud genoeg om zesenhalve dag per week te werken, werd de eerste jaren bij de boer te jong bevonden om bij een bevalling aanwezig te zijn. Stel je voor dat ze iets zou vragen over de bloemetjes en bijtjes. Pas na een jaar of twee, ze moet vijftien zijn geweest, mocht ze erbij zijn en helpen. Dat was

ook de leeftijd dat ze zelf was begonnen met vloeien.

Niemand had haar ooit iets verteld over de maandelijks stonde en ineens zat er bloed in haar witte onderbroek. Mienieke dacht dat ze doodging! Toevallig was ze thuis toen het gebeurde.

‘O, dat is heel gewoon, dat krijgen alle meisjes,’ was het enige wat moeder erover zei. ‘Vanaf nu heb je dat elke maand.’

Ook kreeg ze nog uitleg over de lappen stof waarmee ze het bloed kon opvangen en de emmer waarin ze het vuile wasgoed kon weken. Die mysterieuze emmer in de bijkeuken, een emmer met een deksel erop. Een keer had ze stiekem het deksel opgetild, een geur van dode dieren was eruit opgetrokken.

Die linnen en badstoffen doeken had ze ook wel gezien bij de boerin in de linnenkast. Maar mevrouw gebruikte die doeken niet iedere maand, zoals moeder zei. Mevrouw Jenniskens had een baby aan de borst, zou dat ermee te maken hebben? Moeder kon ze het niet vragen, die wilde nooit meer iets zeggen over het onderwerp. Erover praten was een schande, zoveel was Mienieke wel duidelijk.

Jaren eerder, Mienieke was toen tien jaar oud, was moeder een keer boos geworden over haar blote benen. Mienieke was met haar vriendin, Dienneke Rutten, naar een beek gegaan. Het was een snikhete dag. Zo’n dag dat de lucht boven de weg sidderde en de krekels niet wisten hoe luid ze moesten tjirpen. De dikke, gebreide kousen waren om in te stikken. Met blote voeten zochten ze daarom verkoeling in de beek. Het koude water aan de zweterige voeten was een verademing. Een hele tijd zaten ze daar te kletsen onder een boom. Aan het eind van de middag, toen het bijna etenstijd was, liepen ze naar huis met hun blote voeten in de klom-

pen. De kousen hielden ze onder de arm geklemd. Woedend was moeder toen ze het zag, het was een schande om met blote benen door het dorp te lopen. Voor straf werd Mieneke zonder eten naar bed gestuurd.

Er was iets met bloot, de maandelijkse stonde en baby'tjes. Het had iets met elkaar te maken. Maar wat precies, bleef raadselachtig. De bevalling van de schapen, varkens en koeien en de tocht van de koeien eenmaal per jaar naar de stier verderop in het dorp, maakten dat Mieneke een vermoeden kreeg van hoe de vork in de steel zat. Maar zeker weten deed ze het niet. Pas toen ze op 33-jarige leeftijd ging trouwen met Piet vielen alle puzzelstukjes in elkaar.

De grote ketel

De boerin zorgde voor de kinderen en het lichte werk, zoals eten koken en afstoffen. Mieneke was er voor het zware werk. Het hele huis veegde ze aan met een bezem en schrobde ze schoon met groene zeep en water. De blanke witte tafel schuurde ze met zand dat ze met water weer wegspoelde. Buiten klopte ze met de mattenklopper de stromatten uit. En iedere dag maakte ze alle bedden op, elk jaar een bedje extra. Behalve dat van de boerin, dat deed zij zelf. De dikke dekbedden met veren erin klopte ze op tot ze weer dik en luchtig oogden, af en toe moest ze ze wassen of luchten.

Voor de kinderen was Mieneke een soort grote zus. Ze was dol op hen en zij op haar. Een van de jongens was zo'n kwaaije toen hij drie, vier jaar oud was. Hij schopte de moeder soms. Maar Mieneke? Die kon met hem lezen en schrijven. Naar haar luisterde hij. Als ze hout moest halen uit de schuur, zette ze hem dikwijls in de mand om haar gezelschap te houden.